

Прикази

К. БАСТАИЋ: „ТИМАРСКО ВЛАСНИШТВО У ФЕУДАЛНОМ СИСТЕМУ ОСМАНЛИЈСКЕ ТУРСКЕ (ОД XV ДО XVII СТОЉЕЋА)“

Загреб, 1958, стр. 123

Као трећа књига Библиотеке Института за историју државе и права Правног факултета у Загребу, појавила се књижица К. Бастаића под горњим насловом, која и у наставном и у научном погледу претставља насушну потребу. Требало је имати посла са студентима и младим научним радницима па се уверити колико ствари људима нису јасне кад је реч о феудалном систему Османлија. Већ у свом првом чланку из ове области¹ К. Бастаић је показао да стварима прилази с проницљивом логиком и да од њега треба очекивати да ће у проблем унети нова методолошка решења.

Књижица се дели на 17 поглавља без наслова и на неуобичајено велики француски резиме који се састоји из четири дела (стр. 111—22). Писац се најпре позабавио питањем власништва уопште (3—6), спроводећи у читавом тексту мисао да се код сваког основног производног типа, напр. феудалног, среће више различитих варијанти власништва. Аутор затим прелази на изворе и литературу о тимарском власништву (6—10) и означава спорна питања око настанка тимарско-спахиског система (10—11), сматрајући притом овај систем и као војну организацију у фази експанзије и као оквир за експлоатацију масе непосредних произвођача. Образлажу се сва три гледишта о постанку и карактеру османлиског феудалног поретка, при чему је приметно дуже задржавање на П р о н и ј и проф. Г. Острогорског (Ст. Новаковић и Острогорски о односу тимара према пронији: 11—17 и 17—23; теорија о селдџучком пореклу: 23—6; принципи ислама и примена шеријатских прописа — Белен, Вормс, Бр. Недељковић: 26—31). Писац даје своју периодизацију развитка феудалне организације у Турцама, уз основне карактеристике по периодима и потпериодима (31—34, 35) и општи

¹ Прилог питању о односу доминалне власти и ванекономске принуде у турском тимарско-спахијском систему, Хисторијски зборник VII, Загреб, 1954, стр. 103—28.

поглед на производне односе у отоманској пољопривреди (36—7). Анализи власничких односа у османлиском феудализму Бастаић прилази преко појмовних поставки о власништву буржоаске правне науке, утврђујући да је власништво у различитим друштвено-економским формацијама имало различиту садржину, а сама реч власништво различито значење (37—45). У турској пољопривреди производни односи су, из више разлога, били различити (45—6). Писац затим испитује како су турски правници настојали да објасне тај конгломерат производних односа, полазећи од арапских коментатора шеријата (46—57). У том смислу он проучава и Хамера, Белена, Вормса и Тишендорфа (57—62), а онда и домаће ауторе — Ст. Новаковића, Нинчића, Бр. Недељковића, Бр. Ђурђева (62—73), закључујући да „турски феудализам, у цјелини узет, а специјално спахијски систем, као и односи који су се ту формирали, нису ни у потпуности нити дефинитивно у досадашњој правно-историјској науци оцијењени“. У наставку Бастаић пише: „То ће се моћи учинити тек кад изворна грађа турских архива буде предата научној јавности. За сада се тек може прецизније говорити о оним фазама турског феудализма гдје те грађе има нешто више“.

Најзад писац даје своју анализу права и категорија власништва над земљом у тимарско-спахиском систему, од средине XV до почетка XVII века. Он објашњава ограничено право располагања земљом од стране спахија, описује положај раје, тумачи „тасаруф“ као присвајање дела вишка производа од непосредног произвођача на земљи. Он јасно утврђује да власнички поредак у отоманским европским поседима није био ни харачки ни десетински него тимарски, тј. са подељеним власништвом. По Бастаићу, „супротности између централне власти — султана, спахија — тимарина и заима те пољопривредних произвођача — раје, претстављали су унутрашњи процес рашћења односно опадања тимарско-спахијског система“ Те супротности су се и правно регулисале, те отуда сталне мање промене система. Током времена мењао се и однос оба дела спахиског добра, тј. хаса-земље и рајинске земље. Притом, „код одузимања дијела или читавог вишка производа ванекономска принуда справа је превалентну улогу“ (96). „Управо та ванекономска принуда била је онај битни фактор који је дјеловао на одржање специфичних производних односа у главној грани привреде на подручјима и земљиштима укљученим у тимарско-спахијски систем“ (109—10). У последњем поглављу (105—10) писац се дужо задржао на подељеном власништву у тимарско-спахиском систему, са три односно два корисника, држећи да се у томе испољава његова општа феудална карактеристика.

Посебна одлика текста који се приказује је критичност. Говорећи о пронији, напр., писац је методолошки правилно за-

пазио: „Дефинисање проније час као власништва час као уживања свједочи, по нашем мишљењу, о чињеници да се и институти и односи феудалне економике и права своде, као што то многи чине, на категорије римског права, које је имало друкчију друштвено-економску основу“ (18). На сличан начин Ба-стайћ критикује методолошко постављање код Бр. Недељковића односно његових француских узора: „И овдје, код оваквих формулација садржине овлашћења појединих субјеката на истом земљишном објекту у оквиру турског феудалног система, запамимо све тешкоће, при покушају да се та овлашћења одреде: с једне стране појмовима и правним категоријама римског односно буржоаског цивилног права, а с друге стране да се одреде помоћу схватања, која су о тим појединим категоријама, нарочито о праву власништва, имали исламски правници“ (29). Као-год што грађанским научницима замера на методу, писац критикује једног марксистичког историчара што занемарује чињеничку стварност, па на пример пише: „Али треба исто тако истаћи да су према закључцима Гордлевског у Селджучкој држави имали превласт крупни феудалци,² тамо је постојала хијерархична структура вазалства и сизеренства и најзад седлжучки органи врховне државне власти нису водили бригу о односима на феудалном земљишту. У Османлијској Турској и расцвету тимарско-спахијског система, тј. од друге половине XV па до под крај XVI и почетком XVII стољећа, било је, како ћемо видјети, управо обрнуто стање, није било крупних феудалаца, постојао је само однос султана и спахија, а централна државна власт је својим прописима и другим мјерама уређивала земљишне односе и бдила над њима“ (24—25). Ба-стайћ је критичан и у термину и према свом најближем самишљенику Б. Ђурђевићу (79).

Ба-стайћ стално строго води рачуна о историским условима. Зато он оправдано и критикује ауторе који о томе нису водили рачуна: „Тврдња др. Недељковића, да се отомански феудални систем, који — како он пише — није оригинална установа турске империје, „налази и код осталих муслиманских држава у истом облику“, не би се могла усвојити јер тимарско-спахијску организацију нису имале ни све земље које су спадале у оквиру османлијске империје у току њезина развоја, а камоли друге земље. Нису исти животни увјети и друштвене прилике биле у Арапској империји у VII и VIII стољећу, какви су били у Селджучким државама у XI и XII стољећу или какви

² Занимљиво је напоменути да су сви наши истраживачи турског феудализма испуштали из вида податак легенде код нашег Михајла Константиновића из Островице о томе да је Осман најпре радио као сељак код неког богатог господара који је имао 30 плугова дедовине и да је једна испорука жита за продају натоварена на 120 коња и камила (Гласник СУД XVIII (1865), стр. 66 и 67).

су били у османлијској Турској у XV и XVI стољећу“ (30). Леп пример марксистичког резоновања налазимо и у следећим редовима, упућеним на адресу истог аутора: „Као што смо већ напријед констатирани, тимарско-спахијски систем није резултат примјене прописа шеријата, него економских увјета, затим низа компонената и утјецаја међу које се тек у извјесној мјери може убројити и шеријатске правне прописе. Зато се и мишљења исламских коментатора (под којима подразумјевамо оне из доба арапских калифата) о власничким односима над земљиштима морају узети као одраз своје епохе и увјета, који су владали неколико стољећа прије настанка и турске државе и тимарско-спахијског система, а не као тумачење правних и земљишних односа у Османлијском царству, као што су неки сматрали“ (46).

Модерна научна настојања, иако је прошлост Отоманског Царства постала предмет националних наука, још нису корени-то унапредила испитивања извора, тако да је још увек врло тешко дати веће захвате у специјалним подручјима науке. Посебна тешкоћа јавља се ако се не може пратити савремена турска историографија. Ови општи услови утицали су и на карактер књижице о којој је реч. Читалац пред собом ипак има марљиво спремљена универзитетска предавања за тзв. специјални курс, с терминима исламског права. Омиљено професорско конфронтирање мишљења и обазриво приступање туђим схватањима овде је нашло своје право место. Преко неких важних података прешло се без задржавања, пошто се они нису могли лако сварити (напр. питање мулк-земљишта у градском додручју, 78). Бастаић је у начелним партијама најближи Ђурђевићу у његовим ранијим радовима (стр. 30 у вези са стр. 26); недовољно се користи идејама и материјалом богатим Погледом на османски феудализам Недима Филиповића; концентрисано и изгледа са слободом туче гледиште Бр. Недељковића и доста држи до мишљења В. Чубриловића, чак и у написима који нису истраживачки и дати су узгред, ваљда тражећи у њима мишљење савременог претставника српске историске мисли (ипак осећа општост и неразвијеност тих мишљења). Није тешко утврдити где се налазе потстицаји за пишчеве методолошке прилазе. У стварном излагању није се много добило. Пишчева наглашена методологија завршила се на констатацији о феудалном власништву као подељеном, што је већ давно било познато. Правна анализа остала је углавном на резултатима историчара-оријенталиста. Веома корисна и критична, по идејама и приступањима свежа, рационална у својим склоностима за компромис, пишчева разматрања су, баш како је он то претпоставио, „један од одговора, без претензија да буде коначан“ (6). Додај-

мо само: после овог „одговора“ многи се резултати морају коначно сматрати превазиђеним, тако да смо овом књижицом заиста знатно јасније пришли трајнијим решењима.

Б. Храбак

**ВАСО БОГДАНОВ: „ИСТОРИЈА ПОЛИТИЧКИХ СТРАНАКА
У ХРВАТСКОЈ ОД ПРВИХ СТРАНАЧКИХ
ГРУПИРАЊА ДО 1918“**

*Политичка библиотека. Новинарско издавачко предузеће.
Загреб, 1958*

Хрватска историографија има већ богатих и значајних традиција. Оставимо настрану средњевековне хроничаре и далматинске историописце из доба хуманизма и ренесансе, затим из XVIII века, из времена рационализма и просветитељске филозофије. Узмимо само новију хрватску историографију, која датира од средине XIX века наомамо, па ћемо видети да се већ 1861 појављује први синтетички приказ хрватске прошлости, *Hrvatska povjestnica* Ивана Ткалчића, а убрзо затим *Pregled hrvatske povijesti* Шиме Љубића (1864). То су били, наравно, тек први покушаји, са неизбежним слабостима и многобројним недостацима, али на прве зрелије плодове неће се морати дуго чекати. Већ 1879, дакле пре пуних 80 година, појавила се прва књига *Poviesti Hrvatske* знаменитог хрватског историчара Тадије Смичикласа, а 1899 почела је излазити *Poviest Hrvata* Вјекослава Клаића, у неколико књига, која је много допринела уношењу историских знања у ширу читалачку публику. Но, највише остварење раније, генетичке историографије код Хрвата несумњиво претставља значајно дело познатог хрватског историчара Ферда Шишића *Hrvatska povijest*, која је доживела неколико издања и на широкој основи приказала историски развој хрватских земаља. Треба одмах додати да су и Смичиклас, и Клаић, и Шишић приказали истовремено и политичку и војну историју, посвећујући велику пажњу ратовима и династијама, затим државноправним питањима и односима, а много мање друштвено-политичким проблемима, да о социјално-економским и не говоримо. То је и разумљиво, када се има у виду да су сва тројица претстављали само етапе у развоју хрватске грађанске историографије.

После ослобођења, у новим условима развоја југословенске историске науке осетила се потреба приступања критичкој ревизији ранијих историских испитивања и састављању једне нове синтезе на научним основама, са марксистичких позиција. Овога тешког и замашног задатка прихватио се др Васо Богда-